

Функції опозиції «своє – чуже» у книзі подорожніх нарисів Іллі Ільфа і Євгена Петрова «Одноповерхова Америка»

Катерина Валькова,

канд. наук із соц. ком., ст. викл. кафедри періодичної преси
та медіаредагування Одеського національного університету
імені І. І. Мечникова
e-mail: katevalkova@ukr.net

Метою пропонованої наукової розвідки є виявлення функцій опозиції «своє – чуже» в книзі подорожніх нарисів Іллі Ільфа і Євгена Петрова «Одноповерхова Америка». Обов'язкова для путівника опозиція «своє – чуже», яку мандрівник долає в міру просування в незнайомий світ, виявляється за допомогою численних порівнянь. Подразнюючи вербальну візуальну яву читача, вони актуалізують сприйняття незнайомого простору, явищ екзотичної природи й людей.

У статті зроблено аналіз порівнянь, наявних у книзі, і з'ясовано, що вони виконують не художню, а передовсім масовокомунікаційну функцію, забезпечують зв'язок між оповідачем і читачем, а також стимулюють аперцепцію, основною властивістю якої є предметність. Стверджується, що порівняння сприяють наповненню географічного й соціокультурного простору «Одноповерхової Америки» документальними образами.

Ключові слова: подорожній нарис, Ілля Ільф і Євген Петров, «Одноповерхова Америка», порівняння, масова комунікація.

Актуальність дослідження. Постановка проблеми та її зв'язок з науковими і практичними завданнями. Ілля Ільф і Євген Петров, яскраві особистості, які залишили помітний слід у літературі та журналістиці, створили «Одноповерхову Америку» в період високої продуктивності радянського подорожнього нарису. Книга представляє

собою вершину в його історії 1920–1930 рр. Поза сумнівом, що за своїм ідейним змістом вона становить собою суперечливий твір. Про це свідчить, зокрема, видавнича історія книги: у 1937 р. її було випущено масовим тиражем відразу в чотирьох містах країни та в перекладі англійською мовою, а потім і кількома європейськими. Невдовзі вона опинилася серед якщо не заборонених, то не рекомендованих до друку [15]. Партійна критика й керівництво СП СРСР сприйняло як політичну помилку те, що в 1947 р. її надрукувало видавництво «Молода гвардія», тому наступне видання було здійснене вже за часів «відлиги» в 1961 р., тоді ж «Одноповерхову Америку» включили в п'ятитомник Ільфа і Петрова [7, 9]. Книга подорожніх нарисів пережила не тільки авторів і критиків, а й свою епоху. Давно застаріла інформація, яку містить цей документальний в своїй основі твір, іншим став читач, змінилася Америка й самі американці, а книгу, як і раніше, перевидають, читають, подорожують маршрутом Ільфа і Петрова, знімаючи дорогою документальний телесеріал [12].

Суперечливість світогляду Ільфа і Петрова (просвітительський раціоналізм, критичне мислення і гуманізм, відсутність імперських та націоналістичних ідей) знайшла відображення в проблематиці і змісті «Одноповерхової Америки», що визначило жанрові особливості книги. Варто також враховувати репресивну політичну систему, адепти якої нав'язували духовно та інтелектуально незалежним письменникам «ідеологічні окуляри». При цьому не можна забувати, що Ільф і Петров щиро вірили в можливість будівництва «світлого майбутнього», у процесі якого люди стануть іншими. Написана в традиціях подорожнього нарису, книга, з одного боку, схожа на звіт наукової експедиції, характерний для доби Просвітництва, а з іншого – почасти ідеологізована й виконує функції пропаганди. В «Одноповерховій Америці» переплелися традиції модерністського фактографічного тревелогу й радянського пропагандистського подорожнього нарису доби 1930-х [3].

Опозиція «своє – чуже» є однією із жанрових ознак подорожнього нарису. Генетично вона пов'язана з путівником як його «пражанром». Сузі Франк пише: «Подорож зазвичай визначається перетином кордону між своїм і чужим простором, мета (якщо така є) знаходиться на чужині або нею є сама ця чужина; при цьому відмінності можна встановлювати по-різному: географічно, культурно чи онтологічно» [3]. Просторова модель європейського тревелогу приписувала «чужому» конституативну цінність. А в радянських тревелогах 1930-х років про подорож за кордон, зазначає дослідниця, «чуже» розглядається не тільки як вороже, а й як знайоме, що повністю втрачало свою цінність, контакт із ним не супроводжується відчуженням від свого. «Вони (подорожні нариси радянської доби) спрямовані проти традиції, орієнтовані на факти й подробиці, в основі якої лежить модель простору, багаторазово диференційованого «своїм» і «чужим», а також проти традиції зосередження на суб'єкті подорожі» [3]. Усе це визначає актуальність та перспективи дослідження зазначеної книги подорожніх нарисів з точки зору функцій, що виконує у ній опозиція «своє – чуже».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Починаючи з 1950-х років, зарубіжні вчені активно досліджують подорожні нариси. Упродовж останніх трьох десятиріч інтерес до них відчутно посилюється. Значною мірою це зумовлено кількома чинниками. По-перше, відповідні тексти стали предметом вивчення не лише літературознавців, а й спеціалістів суміжних наук: лінгвістів, істориків, соціологів, журналістикознавців і культурологів. Пояснюється це й тим, що тревелог розглядається як жанр, який відображає процес етнокультурної ідентифікації, що виводить дослідження в наукову сферу, пов'язану з особливостями картини світу тієї чи іншої людської спільноти, її менталітетом [16]. По-друге, сучасні вчені, українські зокрема, розглядають тревелог як жанр масової літератури, яка заповнила книжково-журнальний ринок, що в очах дослідників надає йому привабливості [13]. До того

ж спостерігається певна переорієнтація читацької уваги з белетристики на так звану літературу «нон фікшн», а подорожній нарис має на цьому полі багату традицію. По-третє, подорожній нарис та його жанрова основа – путівник вивчаються сьогодні як специфічний контент тревел-журналістики і феномен масової культури [1, 26–30].

Крім того, в пострадянських гуманітарних наукових школах відбулася методологічна й теоретична переорієнтація, і це дозволило по-новому подивитися на наукові здобутки радянської доби. Не обійшли увагою новітні вчені й радянський подорожній нарис 1930-х років, який був значною мірою ідеологізованим і виконував не властиві йому, руйнівні для структури жанру, пропагандистські функції. Потрібно визнати, що новітні підходи до дослідження радянських подорожніх нарисів розробляють літературознавці. Соціально-комунікаційні наукові праці фактично відсутні, незважаючи на те, що в зазначений період цей жанр мав великий вплив на формування картини світу.

Сучасні підходи науковців до подорожнього нарису 1930-х років багато в чому визначила концепція літературознавця М. Баліної [2]. Особливо продуктивними є міркування дослідниці про витіснення географічного простору ідеологічним, науково перспективна також орієнтація на реконструкцію картини світу, яку формувала «мандрівна» масова література. Цікаві спостереження вченої над використанням у розповіді про подорож ідеологічних матриць. Особливості радянського подорожнього нарису середини 1930-х років, порівняно з фактографічними тревелогами європейського модерну, на думку Сузі Франк, настільки суттєві, що виводять його за рамки літератури подорожей [3]. Розглядаючи його на тлі європейського модерністського тревелогу 1930-х років, дослідниця вбачає у відсутності в ньому інформації про «чужий» світ антимодерністську опозицію і водночас імперську полеміку з європейською традицією тревелогів взагалі. Вона виявляється зокрема в принципово новій картині світу. Зауважимо, що

в дослідженнях М. Баліної та С. Франк подорожній нарис розглядається не як різновид, а як самостійний жанр, аналіз якого ґрунтується на принципово відмінних теоретичних засадах.

У монографії Є. Пономарьова «Типология советского путешествия. «Путешествие на Запад» в литературе межвоенного периода» розроблено принципово новий підхід до «подорожей» як до об'єкта не тільки літературознавства, а й гуманітарних наук загалом [11]. Учений позбавляє цей об'єкт статусу жанру на тій підставі, що, як він вважає, література подорожей використовує великий набір традиційних жанрів і жанрових форм. Вона становить ідейно-тематичну й структурну єдність, це «інша література», яка існує паралельно до тих текстів, що називаються «власне художніми».

М. Баліна зазначає, що класичний подорожній хронотоп зосереджується на описах чужого, при цьому автор прагне зробити його доступним і зрозумілим читачеві. «Це хронотоп спостереження, спрямований на зближення «свого» і «чужого» простору. Читач запрошується в «чужий» простір і стає поруч з мандрівником-спостерігачем» [2].

Мета дослідження. Ми поставили перед собою завдання з'ясувати функції порівнянь, які, відсилаючи читачів «Одноповерхової Америки» до знайомих їм образів, сприяють пом'якшенню опозиції «своє – чуже», подразнюють вербальну візуальну уяву читача й актуалізують сприйняття незнайомого простору, явищ екзотичної природи й людей. Теоретична поетика розглядає порівняння як один із видів тропів [10].

Вербальну уяву науковці розглядають як психологічний феномен, соціокультурний за своїм походженням. Це когнітивна функція, яка актуалізується в процесі пізнання світу. «Вербальна уява – це метакогнітивний процес, що виконує керуючо-когнітивну функцію, яка включає оцінку психічних процесів і контроль над ними при виникненні в суб'єкта потреби створити вербальний образ» [14].

Досягнення мети й виконання завдань опираються на такі соціально-гуманітарні методи дослідження: аналіз і синтез та структурно-функціональний.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналізуючи природу подорожнього нарису, професор Алексадров О. В. пише, що генеза наративної моделі подорожей сягає часів домінування міфопоетичної моделі світу та людини, тобто має долітературне походження. Наративна модель подорожі людини міфопоетичним світом ґрунтується на двох архетипах, простору та шляху, який пролягає через нього. Архаїчна міфологічна свідомість, описуючи світ за допомогою бінарних опозицій, головною із яких є опозиція життя–смерть, чітко ділить світ на «свій» та «чужий», ворожий [1]. Він припускає, що саме у корінній бінарній опозиції «життя–смерть»–«своє–чуже», за допомогою якої міфологічне мислення описує шлях людини через новий для неї простір, знаходяться витoki міжкультурної комунікації – історично першого виду масової комунікації, у майбутньому складника подорожнього нарису. Побачити іншу культуру через модус своєї, порівняти їх, зрозуміти іншого та самого себе – головна комунікаційна мета автора [1]. Органічним, первинним видом масової комунікації, яку реалізовує подорожній нарис, продовжує розмірковувати О. В. Александров, є міжкультурна комунікація. Міжкультурна комунікація домінує в подорожніх нарисах, у яких маршрут мандрівника пролягає через території інших етносів та народів. Саме міжкультурна комунікація створює умови для етнічної ідентифікації [1].

Ми переконані в тому, що вивчення культури свого народу є абсолютно неможливим без аналізу культури інших націй. Використовуючи класичну бінарну опозицію «своє – чуже» можна розширити межі національної культури, подивитися на свій народ крізь призму інших народів, запозичити чужий досвід і вдало застосувати його на Батьківщині.

Оскільки основним видом масової комунікації у книзі Ільфа та Петрова є міжкультурна комунікація, критерієм диференціації публіцистичних інтенцій виступає відповідна бінарна опозиція: «своє – чуже». Згідно з такою градацією, а не в авторській послідовності подачі матеріалу, аналізуються відповідні фрагменти книги Ільфа та Петрова.

В «Одноповерховій Америці» порівняння, які виконують керівну когнітивну функцію, спостерігаємо переважно в зображенні урбаністичних і ландшафтних пейзажів та портретів персонажів. Автори книги використовують порівняння при описі видів Нью-Йорка та сценок на його вулицях. При цьому знайомі читачеві візуальні образи допомагають уявити фрагмент міського простору, на який спрямована точка зору обсерватора.

У перший ранок у Нью-Йорку мандрівники побачили зі свого номера на двадцять сьомому поверсі готелю дах сусідньої багатоповерхівки. На ньому знаходився ще один, одноповерховий, будиночок з садочком, алейками та фонтанчиком, де «можна було чудово, майже як на Клязьмі, провести час» [8, 35]. Вийшовши в місто, письменники звернули увагу на схожість звичок місцевих вуличних продавців газет з манерами їх московських «колег»: «Газети були притиснуті до землі уламком цеглини, так само, як це роблять московські старі баби-газетярки, сидючи у своїх фанерних кіосках» [8, 22].

За допомогою порівнянь створюються яскраві візуальні образи вечірнього міста. Вийшовши ввечері на 42 авеню, а потім на Бродвей, гості були вражені тим, що вулиці буквально залиті світлом реклами. Тут «спокійну едісонівську електрику перетворили на дуровського морського лева» [8, 24]. Як дресировану циркову тварину, його змусили кривлятися, стрибати, підморгувати, танцювати, ловити носом м'ячі, жонглювати та вмирати й знову оживати. Вогні реклами кудись втікали й знову поверталися [8, 34]. «Світлова» образність організована за принципом контрасту, що є одним із наскрізних принципів поезики

«Одноповерхової Америки». Яскраве освітлення, море рухливих рекламних вогнів – символ багатства й успіху, а їх відсутність свідчить про бідність. Першого вечора письменники навмання сіли в автобус і поїхали з центру в якийсь небагатий квартал. Там вони побачили інший Нью-Йорк – місто безробітних та бездомних людей [8, 26].

В описах інших великих американських міст є порівняння, розраховані на людину, знайому з містами Старого світу. Рефлексує над своїм сприйняттям міста, автори книги зауважують, що Сан-Франциско – американське місто, яке сподобалось їм найбільше, але вони й китайці бачать його по-різному [4]: «На наш іноземний погляд, Сан-Франциско більше схоже на європейське місто, ніж на американське. <...> Це найкрасивіше місто у Сполучених Штатах Америки. Ймовірно тому, що зовсім не нагадує Америку. Більшість його вулиць підіймаються з гори на гору. Автомобільна подорож до Сан-Франциско схожа на атракціон «американські гірки» і приносить пасажирів багато сильних відчуттів. Причому в центрі міста є частина, яка нагадує найрівніший у світі Ленінград, з його площами і широкими проспектами. Решта частин Сан-Франциско – це чудова приморська суміш Неаполя і Шанхая. Схожість з Неаполем ми можемо засвідчити особисто. Схожість із Шанхаєм знаходять китайці, яких у Сан-Франциско безліч» [8, 280].

Вочевидь, москвичі 1930-х років уже знали, що таке «американська гірка». Перед цим читачеві пропонувалось інше порівняння, яке викликає у нього асоціації з картинкою, яку бачили пасажирів «Нормандії», коли та підпливала до американського берега: «Звідси вже добре можна було бачити Сан-Франциско, який піднімався з води, мов маленький Нью-Йорк» [8, 277].

Помічають письменники й урбаністичну багатолічність Вашингтона, який «схожий трохи на Відень, трохи на Берлін, трохи на Варшаву, на всі столиці потроху» [8, 399].

Оптика, через яку мандрівники-обсерватори дивляться на американські міста й містечка, відсилає вербальну уяву читача до вже знайомих йому образів інших міст. Стандартним американським «маленьким містом» був для Ільфа та Петрова Галлоп, штат Нью-Мексико: «Проїжджаючи пустелю, ми відвідали кілька десятків міст, і, якщо не враховувати Санта-Фе і, можливо, Альбукерк, все це були Галлопи» [8, 255].

Містечко Ганнібал, штат Міссурі, де виріс Марк Твен, автори описують із добрим гумором, використовуючи порівняння, які викликають у читача позитивні емоції. Воно знаходиться на березі Міссісіпі, на високих пагорбах, а «підйоми і скати тут – зовсім як у волзькому містечку, яке стоїть на високому березі. Назви вуличок ми не знали, але, здавалося, вони називаються так само, як волзькі вулиці – Обвальна чи Осипна» [8, 167].

Міссісіпі в районі Нью-Орлеана – майже Волга: «Перед нами знову з'явилася велика, гладка й абсолютно порожня ріка, яка нагадує Волгу, але, мабуть, не така широка» [8, 382].

Агапіто Піна із племені пуебло запросив мандрівників у «свій будиночок, чисто вимазаний білою глиною і схожий на українську хату» [8, 197]. А коли той почав співати індіанську пісню, у його гостей виникли асоціації з вуличними артистами в Європі: «Запахло поборами, як у Неаполі чи Помпеях» [8, 198].

Електричний будиночок містера Ріплі, який знайомив їх з останніми досягненнями електротехнічної промисловості у виробництві побутової техніки, сприймається як хатинка на курячих ніжках [8, 114].

Однією із тем «Одноповерхової Америки» є можливість майбутньої війни, яка, на думку кількох персонажів, мала розпочатися через чотири-п'ять років, тобто приблизно в 1939–1940 рр. Ільф та Петров передають психологічну атмосферу її очікування. Відповідно до цього цілком природними є, умовно кажучи, мілітаристські за своєю семантикою

порівняння. Одне із них розгорнуто в сценку вуличного бою, яку мандрівники «побачили» в новорічній вечір у Сан-Антоніо: «Центр міста був переповнений. Наші нерви зовсім розхиталися, і ми здригалися від пострілів, які лунали з усіх боків. Пахло порохом, наче під час вуличних боїв. Всюди продавалися тріскачки, які видавали звук кулемета» [8, 377].

На території заводу Форда «відчувалася якась особлива серйозність, як у театрі військових подій, у прифронтовій смузі. Деся поблизу люди беруть участь у чомусь дуже значному – роблять автомобілі» [8, 129].

Письменників дивує, що в Сан-Дієго біля великого, побудованого за три місяці авіаційного заводу «товчуться сторонні люди, наче біля популярного кафе». Така безтурботність, зауважують вони, тішить японців (вочевидь, йдеться про шпигунів) [8, 351]. А в порту Сан-Дієго міноносці стояли щільно, «мов патрони в обоймі браунінга» [8, 350].

Порівняння використовуються при зображенні ландшафтів. Завдяки влучності та парадоксальності деякі з них запам'ятовуються назавжди. Серед таких, наприклад, прекрасне й точне порівняння земель, розташованих одна від одної за багато тисяч кілометрів [5]: «Наближався негритянський Південь. Останні милі, які відділяли нас від Луїзіани, ми їхали лісами. Вийшло сонце. Було тепло і радісно, як навесні в Україні» [8, 378].

Коли проїздили через штат Юта, письменникам здалося, що вони потрапили в Альпи чи на Кавказ: «Раптом ми потрапили у чудовий курортний Тіроль, у Швейцарію, на Кавказ» [8, 247].

Неодноразово використано образ яблуні, дерева, яке знайоме кожному потенційному читачу книги: «Цілий ліс кактусів стирчав з піску по обидва боки дороги. Кактуси були великі, завбільшки з яблуню» [8, 262].

При описах пустелі, гір і каньйонів у письменницькому арсеналі – порівняння, побудовані на фольклорних, архітектурних, мистецьких та інших образах. Наприклад, таке зображення пустелі не потребує

коментарів: «Ми піддалися її чарівності й іноді бурчали собі під ніс щось на зразок «пустеля спостерігає бога» [8, 360].

При описі пустелі зустрічаються порівняння рослин з людьми. Так, гілки велетенських кактусів, які росли в Каліфорнії вдовж дороги, мов ліс, «здавалися покаліченими у катуванні, ніби обрубаними до ліктя, розчепіренними руками» [8, 262]. У кактусів-гігантів «є короткі товсті ручки. <...> Одні кактуси моляться, здійнявши руки до неба, інші обіймаються, треті доглядають дітей. А деякі просто стоять у гордовитому спокої, зверхньо поглядаючи на проїжджих» [8, 354]. «Кактуси живуть, як мешкали колись індіанські племена. Там, де мешкає одне плем'я, іншому немає місця. Вони не змішуються» [8, 354].

В описах гір спостерігаються й гумористичні порівняння, що передають психічний стан самих мандрівників, які тривалий час не мали де перекусити, оскільки місцевість була безлюдна. Голодна фантазія героїв допомогла їм помітити, що якась «скала схожа на величезний надрізаний шматок сиру», інша «скеля схожа на величезний надрізаний шматок сиру», ще одна – «на довгу, довгу ковбасу... знаєте, містери, є така міланська ковбаса, дуже смачна»; був тут і пиріг з м'ясною начинкою [8, 213].

Описи пустелі майже непомітно змінюються ландшафтами каньйону. Мандрівники зізнаються, що його велич та краса незрівнянні: «Тут не було і не може бути жодних порівнянь. Ми потрапили у чарівне царство дитячих мрій і бачень» [8, 251]. «На гори треба дивитися знизу вгору. На каньйон – зверху вниз. Видовище Гренд-каньйону не має собі рівного на світі. Це навіть і не було схоже на землю. Краєвид перекидав всі, якщо можна так сказати, європейські уявлення про земну кулю. Такими можуть здатися хлопчику під час читання фантастичного роману Місяць чи Марс. Ми довго простояли біля краю цієї чудової безодні» [8, 230].

При створенні портретів персонажів використовуються порівняння, які подразнюють вербальну увагу читачів [6]. Серед них трапляються,

правда, рідко, такі, що навряд чи були знайомі широкому колу читачів. Письменники, які двічі були у Варшаві, використали порівняння, зумовлені побаченням. В аптеці одного з містечок, де мандрівники снідали, «підтягнуті дівчини, чепуристі, як польські поручики, їдять «гем енд ег», перед тим як вирушити на роботу» [8, 214].

Але, як правило, порівняння розраховані на пересічну радянську людину. Перебуваючи в Каліфорнії, письменники познайомилися з керівником одного з районних комітетів комуністичної партії США: «Секретар був молодий, вилицюватий, схожий на московського комсомольця. Здавалося, йому не вистачало для повної схожості тільки кепки з довгим козирком, що нависає, як карниз» [8, 303].

Працівник пошти, приймаючи в Ільфа й Петрова новорічні телеграми до Москви, своєю увагою до клієнтів нагадує близького родича, який опікується дорогими йому людьми: «Він поводив себе як добрий ошадливий дядько, який дає легковажним племінникам уроки життя» [8, 370].

Сан-франциський мамон-велетень, який увійшов до готельного номера москвичів, щоб запросити на «Руську гірку», був такої ваги, що «паркет під ним затріщав, наче до кімнати вкотили роаяль» [8, 295].

Пропонуючи відсвяткувати Новий рік у якомусь ресторанчику Сан-Антоніо, містер Адамс «ляснув себе долонею по голеній голові із заповзятістю справжнього гульвіси» [8, 369]. Навряд чи в культурній пам'яті американця цей образ викличе адекватні асоціації, він явно розрахований на читача з батьківщини.

На читача-ерудита, знайомого з російською та світовою літературою, розрахована ще одна група порівнянь. У музеї Едісона, який знаходився поруч із заводами-конвеєрами Форда, мандрівникам показали фото великого винахідника в молодості: «На одних – молодий винахідник був схожий на Бонапарта, – на блідий лоб падало гордовите пасмо. На інших – був схожий на Чехова-студента» [8, 137].

Після прибуття до Сан-Франциско письменників-мандрівників прийняв мер міста: «Подібно до Чічікова ми завітали до градоправителя – мера міста, італійця Россі, сивого лисого джентльмена з чорними бровами» [8, 284–285]. Це порівняння передбачає знання тексту поеми Гоголя й викликає неоднозначні асоціації: дуже схоже на самоіронію.

Колективний портрет теж може створюватися з використанням порівняння літературного походження [6]. В курортному містечку Кармел біля Лос-Анжелеса Ільф і Петров були на вечірці у відомого архітектора. Господар чемно пригощав гостей напоями, а його донька «голосно зіграла кілька п'єс»: «Всі слухали із надзвичайною увагою. Це нагадувало німу сцену із «Ревізора». Гості зупинилися у тій позі, в якій їх застала музика, – хтось зі склянкою, піднесеною до рота, хтось із зігнутим у розмові станом, хтось з тарілкою в руках, на якій лежало худе печиво» [8, 307–309].

Американський письменник Стеффенс схожий на героя світової літератури: «Тихий, у білій сорочці із відкладним коміром, худий, із маленькою борідкою і тонкою шиєю, він був схожий на вмираючого Дон-Кіхота» [8, 307].

Іронічну оцінку вносить у розповідь про «світле майбутнє» робітників та їхніх сімей репліка, що їхніми ідилічними фордівськими селищами-заводами блукатиме, «як Офелія», у пошуках роботи колишній шеф детройтської поліції [8, 140]. Йдеться про те, що в населених пунктах біля автомобільного міні-заводу «планувалася» соціальна гармонія без правопорушень.

Схожий на літературних героїв популярних у ті часи письменників вождь індіанського племені пуебло: «Перед нами сидів один з тих, хто палив колись трубку миру чи «ставав на стежку війни», кровожерливий і благородний індіанець. Ні капітан Майн-Рід, ні Густав Емар нам не брехали. Саме такими у дитинстві ми й уявляли собі індіанців» [8, 201].

Описуючи стандартне американське «маленьке містечко», автори знайомлять читача з роботою аптеки, яка після переведення виробництва ліків на конвеєр перетворилась на закусоchnу, і використовують відомі з кінематографа імена: «За стійкою метушаться руді хлопці у зсунутих набік білих пілотках чи кокетливі, завиті на кілька років наперед дівчата, схожі на чергову кінозірку, яка щойно увійшла в моду. Іноді вони схожі на Кей Френсіс, іноді на Грету Гарбо, раніше всі вони були схожі на Глорію Свенсон» [8, 328]. Породжене кінематографом і таке порівняння: «Дилер був схожий на гангстера і навіть не виказував особливого бажання продати нам машину» [8, 83].

Використовується також порівняння зовнішності персонажа книги зі знаним для радянських читачів діячем культури: всесвітньо відомий диригент Стоковський «трохи згорблений, схожий на Мейєрхольда» [8, 155]. Є також алюзія на повсякденну сценку для театру. Коли президент Франклін Рузвельт у призначений час не вийшов на чергову зустріч з журналістами, ті почали стукати в двері: «Вони стукали до президента Сполучених Штатів, як стукає помічник режисера до артиста, нагадуючи про вихід. Стукали зі сміхом, але все-таки стукали» [8, 400]. Не обійшлося без персонажів циркового ремесла, про яке Ільф та Петров згадують в своїй книзі неодноразово: «Між американським національним прапором, який стоїть на естраді, і розвішеними по стінах біблейськими текстами стрибав, мов паяц, рум'яний старий у чорному костюмі» [8, 27].

Коли містер Адамс випадково розбив дзеркальне скло магазину в місті Галлоп, ситуація описується водночас і як комічна, і як драматична. Очам письменників, які примчали на місце події, відкрилася дивна картина: «Здається, не тільки ми, але й жоден мешканець Галлопа за весь час існування містечка не бачив нічого подібного. Було схоже на те, що тяжкий бомбардувальник «Капроні» щойно скинув тут весь запас бомб, призначених для негуса Хайле Селасіє» [8, 215]. Але містер Адамс, незважаючи ні на що, продовжує свою промову про Лігу Націй.

Після в'їзду на територію штату Каліфорнія, коли в «янгола без крил» з'явилась пропозиція змінити маршрут і заїхати до національного Саквойя-парку, а втомлені письменники почали відмовлятися, містер Адамс був як ніколи наполегливим та рішучим, «тримався як Суворов» [8, 268].

Висновки та перспективи дослідження. Отже, структурною основою жанрової форми «Одноповерхової Америки» є обов'язкова для путівника опозиція «своє – чуже», навколо якої організовано простір. У процесі комунікації відбувається зміна статусу: зі сторонніх спостерігачів мандрівники перетворюються на учасників спілкування, які знайшли в «чужому» риси «свого». Це призводить до трансформації «чужого» географічного, культурного, соціального простору в «інший», не «свій», але зрозумілий і в чомусь схожий на рідний. Оповідачі роблять свого читача причетним до цього «чужого» простору, який трансформується в «інший». Одним із засобів зближення «свого» і «чужого» простору в «Одноповерховій Америці» є порівняння. Незнайомий читачеві географічний простір, ландшафт, людей, їх культуру вони зіставляють з тим, що тому знайоме. Ці порівняння виконують комунікаційну, а не художню функцію, забезпечують зв'язок між оповідачем і читачем. Подразнюючи вербальну увагу реципієнта, порівняння стимулюють аперцепцію, основною властивістю якої є предметність.

Література:

1. Александров О. В. Подорожній нарис: «Пам'ять жанру». Стаття перша : На перетині видів масової комунікації / О. В. Александров // Діалог: Медіа-студії : зб. наук. пр. Одеса – 2015. – Вип. 20. – С.7–35.
2. Балина М. Литература путешествий. Соцреалистический канон : сб. ст. / под общ. ред. : Х. Гюнтер, Е. Добренко / М. Балина. – СПб., 2000. – С.896–909.

3. Беглые взгляды: Новое прочтение русских тревелогов первой трети XX века : сб. ст. / сост.: В.-С. Киссель, Г. А. Тиме ; пер. с нем. Г. А. Тиме. – М., 2010. – 400 с.
4. Боровой Л. «Одноэтажная Америка» : рецензия / Л. Боровой // Лит. обозрение. – 1937. – № 8. – С.9–14. Рец. на кн.: Ильф. И., Петров Е. Одноэтажная Америка. – М., 1937. – 408 с.
5. Валькова К. Функції художньої образності в книзі подорожніх нарисів Іллі Ільфа та Євгена Петрова «Одноповерхова Америка» / К. Валькова // Актуальні проблеми сучасного мас-медійного простору : зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. (Херсон, 12–13 верес. 2016 р.). – Херсон, 2016. – С.10–13.
6. Валькова К. Г. Художні засоби створення портрету в «Одноповерховій Америці» Іллі Ільфа та Євгена Петрова / К. Валькова // 4-ті Міждисциплінар. гуманітар. читання : тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 28 жовт. 2015 р.). – Київ, 2015. – С.54–56.
7. Ильф И., Петров Е. Одноэтажная Америка / И. Ильф, Е. Петров – М., 1961. – 448 с.
8. Ильф И., Петров Е. Одноэтажная Америка : Письма из Америки / сост., вступ. ст. А. И. Ильф. – М., – 2015. – 511 с.
9. Ильф И., Петров Е. Собрание сочинений: в 5 т. / под ред.: А. Г. Дементьев, В. П. Катаев, К. М. Симонов. – М., 1961. Т. 1. – 740 с.; Т. 2. – 560 с.; Т. 3. – 540 с.; Т. 4. – 690 с. ; Т. 5. – 740 с.
10. Литературный энциклопедический словарь / под общ. ред. : В. М. Кожевников, П. А. Николаев. – М., 1987. – 752 с.
11. Пономарев Е. Р. Типология советского путешествия: «путешествие на Запад» в литературе межвоенного периода./ И. Ильф, Е. Петров // 2-е изд., испр. и доп. – СПб., 2013. – 412 с.
12. Познер В., Кан Б., Ургант И. Одноэтажная Америка / В. Познер, Б. Кан, И. Ургант // – М., 2008. – 480 с.

13. Філоненко С. О. Масова література в Україні: дискурс / гендер / жанр : монографія / С. О. Філоненко // Донецьк, 2011. – 432 с.
14. Шрагіна Л. І. Психологія вербальної уяви: функціонально-системний підхід : монографія / Л. І. Шрагіна // Київ, 2016. – 284 с.
15. Яновская Л. М. Почему вы пишете смешно? : об И. Ильфе и Е. Петрове, их жизни и их юморе. изд. 2-е, доп. – М., 1969. – 216 с.
16. Dudchenko L. (2017). In the Travelogue Genre, T. 9, № 1, pp.136–141.

УДК 821.161.1 – 4:8'42

DOI 10.18524/2308-3255.2018.24.153403

Функции оппозиции «свое – чужое» в книге путевых очерков Ильи Ильфа и Евгения Петрова «Одноэтажная Америка»

Валькова Екатерина,

канд. наук по соц. ком., ст. препод. кафедры периодической прессы и медиаредактирования

Одесского национального университета имени И. И. Мечникова

e-mail: katevalkova@ukr.net

Целью предлагаемого научного исследования является определение функций оппозиции «свое – чужое» в книге путевых очерков Ильи Ильфа и Евгения Петрова «Одноэтажная Америка». Обязательная для путеводителя оппозиция «свое – чужое», которую путешественник преодолевает по мере продвижения в незнакомый мир, проявляется с помощью многочисленных сравнений. Воздействуя на вербальное визуальное воображение читателя, они актуализируют восприятие незнакомого пространства, явлений экзотической природы и людей.

В статье сделан анализ имеющихся в книге сравнений, и установлено, что они выполняют не художественную, а прежде всего массово-коммуникативную функцию, обеспечивают связь между рассказчиком и читателем, а также стимулируют апперцепцию, основным свойством которой является предметность. Утверждается, что сравнения способствуют наполнению географического и социокультурного пространства «Одноэтажной Америки» документальными образами.

Ключевые слова: путевой очерк, Илья Ильф и Евгений Петров, «Одноэтажная Америка», сравнение, массовая коммуникация.

UDC 821.161.1 – 4:8'42

DOI 10.18524/2308-3255.2018.24.153403

Opposition «native – alien» functions in the book of travel essays by Illia Ilf and Yevgen Petrov «Little golden america»

Katerina Valkova,

PhD (social communications), Docent at Journalism, Advertising and Media Communication chair,

Odesa I. I. Mechnikov National University.

e-mail: katevalkova@ukr.net

The analysis of historical sources suggests that the book of travel essays «Little Golden America» was written by Ilf and Petrov, not according to the direction of the authorities, but became the fruit of the authors' will. And its publications by mass circulation in 1936-1937 testifies that party leaders were counting on the necessary propaganda effect of the book by the charismatic authors. However, the influence of «Little Golden America» on the mass reader was far from unambiguous.

Bolshevik literary criticism noticed negative communicative potential for the authorities hidden in the book. Numerous facts about American civilization and the standard of living of the «average American», given by Ilf and Petrov, were perceived as a real threat of destruction of political stereotypes created at that time in the mass consciousness. Attempts were made to discredit the book through undermining belief in the authenticity of information about America, which was reported in it. The fact that the information component of «Little Golden America» was perceived by the recipients as the main one is evidenced by all sources published in 1937-1960: reviews, literary-critical articles and scientific journalistic monographs, as well as reviews of readers-contemporaries of the first publication. It was added to the accusations of the unreliability and incompleteness of information that was reported by Ilf and Petrov, that they could not show a «typical» American, and «average American» and his life is not indicative and characteristic. The authors were expected to present generalizations based on imagination and speculation, sharp satire on American reality, but they went

through the scientific and journalistic generalization of facts, which is subordinated to other laws than artistic.

«Little Golden America» basis is a guidebook, which for many centuries of its existence has performed functions of collecting, systematizing and preserving information about the path to «alien» geographical and socio-cultural space. This loyalty to the tradition of the guidebook is observed in the analysis of such elements of the genre form of the book by Ilf and Petrov, as the route, the story about the path, and architectonics of the book, as well as methods for removing or mitigating the opposition native-alien.

An obligatory for the guidebook opposition «native – alien», which is overcome as the travelling narrators progress in the unfamiliar world, is carried out with the help of comparisons literally scattered by Ilf and Petrov in the text of the book. Comparisons stimulate apperception, the main property of which is objectivity, contribute to filling the geographical and socio-cultural space with documentary images.

Keywords: travel essay, Illia Ilf and Yevgen Petrov, Little Golden America, comparison, mass communication.

References:

1. Aleksandrov, O. V. (2015). Podorozhnii narys: «Pam'iat zhanru». Stattia persha, Na peretyni vydiv masovoi komunikatsii [Travel essay: «Memory of the genre». Article first: At the intersection of types of mass communication]. Dialoh: Media-studii, 20, pp.7–35 [In Ukrainian].
2. Balina, M. (2000). Literatura puteshestvij [Travel literature]. In Socrealisticheskij kanon. Sankt-Peterburg, 896–909 [In Russian].
3. Kissel', V.-S, Time, G. A. (Comp.) (2010). Beglye vzgljady : Novoe prochtenie russkikh travelogov pervoj treti XX veka [Glances: New reading of Russian travelogues of the first third of the XX century]. Moscow [In Russian].
4. Borovoj, L. (1937). «Odnometazhnaja Amerika»: recenzija [«Little Golden America»: review]. Literaturnoe obozrenie, 8, pp.9–14 [In Russian].
5. Valkova, K. (2016). Funktsii khudozhnoi obraznosti v knyzi podorozhnykh narysiv Illi Ilfa ta Yevhena Petrova «Odnopoverkhova Ameryka» [Functions of artistic imagery in books of travel essay by Illya Ilf and Eugen Petrov].

- «Little Golden America»]. In Aktualni problemy suchasnoho mas-mediinoho prostoru, Vseukrainska naukovo-praktychna konferentsiia (Kherson, 12–13.09.2016). Kherson, pp.10–13 [In Ukrainian].
6. Valkova, K. (2015). Khudozhni zasoby stvorennia portretu v «Odnopoverkhovii Amerytsi» Illi Ilfa ta Yevhena Petrova [Artists create a portrait in «Little Golden America» by Illya Ilf and Eugen Petrov]. In 4-ti Mizhdystsyplynarni humanitarni chytannia, Mizhnarodnoa naukovo-praktychna konferentsiia (Kyiv, 28.10.2015), Kyiv, pp.54–56 [In Ukrainian].
  7. Il'f, I., Petrov, E. (1961). Odnojetazhnaja Amerika [Little Golden America], Moscow [In Russian].
  8. Il'f, I., Petrov, E. (2015). Odnojetazhnaja Amerika. Pis'ma iz Ameriki [Little Golden America. Letters from America]. Moskva [in Russian].
  9. Il'f, I., Petrov, E. (1961). Sobranie sochinenij [Collected Works] (Vol.1–5), Moscow [In Russian].
  10. Kozhevnikov, V. M., Nikolaev, P. A. (Eds.). (1987). Literaturnyj jenciklopedicheskij slovar' [Literary Encyclopedic Dictionary], Moscow [In Russian].
  11. Ponomarev, E. R. (2013). Tipologija sovetskogo puteshestvija : «puteshestvie na Zapad» v literature mezhoennogo perioda [Typology of Soviet travel: «journey to the West» in the literature of the interwar period] (2-nd ed.), St. Petersburg [In Russian].
  12. Pozner, V., Kan, B., Urgant, I. (2008). Odnojetazhnaja Amerika [Little Golden America], Moscow [In Russian].
  13. Filonenko, S. O. (2011). Masova literatura v Ukraini: dyskurs / hender / zhanr: monohrafiia [Mass literature in Ukraine: discourse/gender/genre: monograph]. Donetsk [In Ukrainian].
  14. Shrahina, L. I. (2016). Psykholohiia verbalnoi uiavy: funktsionalno-systemnyi pidkhid: monohrafiia [Psychology of verbal imagination: functional-system approach: monograph], Kyiv [In Ukrainian].
  15. Janovskaja, L. M. (1969). Pochemu vy pishite smeshno?: ob I. Il'fe i E. Petrove, ih zhizni i ih jumore [Why are you writing funny?: about I. Il'f and E. Petrov, their lives and their humor] (2-nd ed.), Moscow [In Russian].
  16. Dudchenko, L. (2017). In the Travelogue Genre. Filolohichni traktaty, vol.9, №1, pp.136–141 [In English].